

שיטת הרמב"ם בעציץ שאינו נקוב¹³

וקני הגה"ק באגלי טל מלאכת קוצר סימן ב' כתב וז"ל בפנים:

"אין הפרש ממה שקצר ממה שנזרע בארץ או ממה שנזרע בעציץ נקוב בכדי שורש קטן, ואפילו לא היה מונח בקרקע רק ע"ג יתירות, באופן שנקב העציץ רואה פני הקרקע, ואפילו היה נקב בעציץ מן הצד בדופני העציץ, אם אך היה הנקב נגד העפר שמתחת הגזע, נמי חשיב עציץ נקוב שחשיב כארץ".

שם בסעיף קטן ו' כתב וז"ל:

"בפרק המוציא יין (דף פ"א ע"ב) אמר ריש לקיש צרור שעלו בו עשבים מותר לקנח בו והתולש ממנו בשבת חייב חטאת (פירש"י: מותר לקנח דאינו מתכוון לתלוש, ומותר להלכה כר"ש. והתולש ממנו במתכוון חייב דמקום גידולו הוא). אמר רב פפי ש"מ מר"ל האי פרפיסא שרי לטלטולי (פירש"י: מדר"ל דאמר מותר לקנח בו ולא אמרינן צרור זה העשבים שעלו מלחלוחית הקרקע הם יוצאים וכשמגביהן הרי הוא כעוקרן מגידוליהן, האי פרפיסא עציץ נקוב שזרעו בו וכו' שרי לטלטולי ולא אמרינן תולש הוא). מתקיף לה רב כהנא, אם אמרו לצורך יאמרו שלא לצורך (פירש"י: לצורך קינוח כבוד הבריות), אמר אביי פרפיסא הואיל ואתא לידן נימא ביה מילתא היה מונח ע"ג קרקע והניחו ע"ג יתירות מיחייב משום תולש, היה מונח ע"ג יתירות והניחו ע"ג קרקע חייב משום נוטע. (פירש"י: חייב משום תולש דאינו נהנה שוב מריח הקרקע ול"נ דהאי חייב לאו דווקא אלא אסור משום דדמי לתולש דאי חייב ממש קאמר לצורך חיכי שרי רבנן איסור כרת וסקילה משום קינוח. ודומה לו במסכת פנהדרין (פ"ב ע"א) הבא על הנזכרית חייב משום נשגז' דלאו מדאורייתא הוא אלא מדרבנן) ובתוספות ד"ה והניחו, האי מיחייב מכת מרדות מדרבנן כדפירש בקונטרס מדשרי ר"ל. עכ"ל. וכן הוא בהג"א שם וכו', א"כ משמע אם הפסיקו לגמרי בכגד או בעצים דפסיקו וניקתו לגמרי שייך בו תלישה ונטיעה מדאורייתא. הרי מפורש דכל חיכי שנקב העציץ רואה פני הקרקע אף שאויר מפסיקו חשוב כמחובר, וממילא התולש ממנו כתולש מהארץ. אך הרמב"ם (פ"ח מהלכות שבת הלכה ד') כתב וז"ל: "גבשושית של עפר שעלו בה עשבים הגביחה מעל הארץ והניחה ע"ג יתירות חייב משום תולש. היתה ע"ג יתירות והניחה ע"ג הארץ חייב משום זורע". והנה לפי הכלל שהניח הרמב"ם בפרק א' הלכה ב' שכל מקום שיוכתוב בהלכות שבת חייב הוא מדאורייתא, וממילא התולש ממנו בשבת פטור. ע"כ לשוה"ק באגלי טל.

¹³ נדפס בקובץ 'בית אברהם', התשל"ז.

קוּבֵץ שִׁפְתֵי כְהֵן

וכתב שם עוד שמחלוקת הרמב"ם והראשונים בעניין עציץ נקוב המונח ע"ג יתידות, אם חשיב כמונח בקרקע, כדעת הראשונים, או חשיב כתלוש, כדעת הרמב"ם, תלויה בסוגיא דגיטין (דף ז' ע"ב) ואודו לשימתייהו. שאיתא שם:

"עציץ נקוב המונח ע"ג יתידות באנו למחלוקת ר' יהודה ורבנן, אמר רבא דילמא לא היא, עד כאן לא קאמר ר' יהודה התם אלא בספינת העשויה לברוח אבל עציץ שאינו עשוי לברוח לא".

ובתוספות שם כתב שכן הוא האמת שעציץ נקוב המונח ע"ג יתידות הוא כמחובר, דבפרק השולח (דף ל"ז ע"א) אמרינן אין כותבין פרוזבול אלא על עציץ נקוב ומוקי לה דמנח אסיכי.

אבל הרמב"ם בפירוש המשנה מפרש אימתי דר"י לפרש, שאינו חולק על חכמים כלל, ואימתי בזמן שהספינה גוששת היא גם דעת חכמים. ואזיל למעמיה בפירוש המשנה דאימתי לפרש, ואף דתנא דברייתא ס"ל לחלוק, פסק כתנא דמתניתין. וא"כ המונח ע"ג יתידות חשיב כתלוש. והא דכותבין פרוזבול על עציץ נקוב, דלא צריך לדין זה אלא דמנח אסיכי לא הביא הרמב"ם כלל דין זה דכותבין פרוזבול על עציץ נקוב, ואזיל למעמיה דפסק שהמונח ע"ג יתידות תלוש הוא דקי"ל כר"י דספינה כתנא דמתניתין דאימתי דר"י לפרש, וברייתא דכותבין פרוזבול על עציץ נקוב ס"ל כברייתא אחריתי דאימתי דר"י לחלוק, וקי"ל כרבנן דמונח ע"ג יתידות חשוב כמחובר, משא"כ לדידן.

ובפ"ב דעוקצין (משנה ט'): **"קישות שנמעה בעציץ והגדילה ויצאה חוץ לעציץ טהורה".** ופירשו כל המפרשים (לבד הרמב"ם) וכן מפרש בתוספתא שהעציץ לא היה נקוב והורעים שבה כתלושין וכשהגדילה ויצאה חוץ לעציץ נעשה כמחובר לפי שיונקת מן הקרקע דרך האויר. והרמב"ם פירש שהעציץ היה נקוב ומה שיצא חוץ לעציץ נחשב כתלוש, ובאמת שפירושו דחוק מאוד והשיגו הראב"ד. וגם קשה שפירושו סותר לתוספתא שהבאנו. אלא שהרמב"ם לשיטתו שזו מחלוקת המשנה והברייתא אם אימתי דר"י לפרש, ולכ"ע יניקה שדרך אויר לא חשובה יניקה, ולכן א"א לפרש אלא כפירושו של הרמב"ם, שאל"כ מה שיצאה הכישות לאויר אינה חשובה יניקה מהקרקע שהרי זו יניקה דרך אויר. וזו שיטת המשנה וכן פסק הרמב"ם. ושיטת הברייתא שאימתי דר"י לחלוק, ולהלכה יניקה דרך אויר חשובה יניקה ולכן כישות שיצאה מעציץ שאינו נקוב לאויר נחשבת מחוברת וטהורה. ולכן לא קשה מה ששינה הרמב"ם מפירוש התוספתא שאינה להלכה לשיטתו כמ"ש.

והקשה זקני הגה"ק על דעת הרמב"ם ממה שמבואר בסוגיא דפרק המצניע (דף צ"ה ע"א) דהתולש מעציץ נקוב חייב אף שהנקב אינו בקרקע ממש אלא למעלה בדופן הכלי, והוא נגד שיטת הרמב"ם שבנקב באויר אינו חשוב מחובר לקרקע. ועוד הקשה מהא דגבי ערלה איתא דהנומע בספינה חייב בערלה, וביאר המ"מ דהוא משום דשרשי האילן מפעפעין את הספינה שאין כלי חרס עומד בפני שרשים. אבל מ"מ לא חילקו בין ספינה גוששת לאינה גוששת, וקשה הא באינה גוששת אף שהוויא כנקובה, מ"מ לשיטת הרמב"ם הא היא כאויר ולא כקרקע ואמאי חייבת בערלה. עד כאן תוכן דברי זקני הגה"ק זצ"ל, עיין בדבריו שם באריכות.

קוּבֵץ שֵׁפֵתֵי בְּהֵן

והנה במה שביאר בשיטת הרמב"ם שהיא כדברי המשנה דס"ל דאימתי דר"י לפרש, ולא כשיטת הברייתות, שהולכות לשיטתן בגיטין בעניין ספינה גוששת ולעניין פרוזבול, ובעוקצין לעניין קישות, ניכרים דברי אמת כמבואר לכל מעיין. אלא שבעצם דבריו, כיסוד הדברים שכתב בשיטת הרמב"ם שעציץ נקוב המונח ע"ג יתירות חשוב תלוש ולכן התולש ממנו פטור, והיא שיטת המשנה, הנה בדברי רבינו אברהם בן הרמב"ם בתשובותיו לר' דניאל הכבלי, מפורש ממש להיפוך.

דהנה בספר ברכת אברהם (תשובה י"ט) מובא ששאל ר' דניאל הכבלי את רבינו אברהם בן הרמב"ם אם אמנם שיטת הרמב"ם שכל פסיק רישא בשבת חייב. והקשה לו שם ז"ל:

"וכן נמי מהא דאמר ריש לקיש צרור שעלו בו עשבים מותר לקנח בו, והתולש ממנו בשבת חייב הטאת, משום דיונק מן הקרקע הוא. כדקא מרמינן ליה לקמן לפרפיסא ואמרינן בפרפיסא היה מונח ע"ג קרקע והניחו ע"ג יתירות מחייב משום תולש. וכיוון שהמקנח בו אינו מתכוין לתלישתו אע"פ שתולשו ודאי מותר".

וקשייתו היא, כמובן למעיין, כשיטת הרמב"ם שהאי פרפיסא דמנח אארעא ומנחא אסיכי חייב מן התורה. והשיב לו רבינו אברהם ז"ל:

"ולענין צרור שעלו בו עשבים, לעולם אינו מקנח בו אלא בשחיה מובדל מן הקרקע והיינו דאתו לאשמועינן דאע"פ שהתולש ממנו חייב הטאת, כתולש מעציץ, לקינוח מותר לקנח בו, ולא חיישינן שמא יתלשו העשבים בעת הקינוח דדבר שאין מתכוון הוא ואין העשבים נתלשים בודאי".

וחזינן להדיא מדבריו שאף שהעמיד את דברי ר"ל ופסק אביו הרמב"ם ז"ל בצרור שהיה מובדל מן הקרקע, עדיין לא נחה רוחו בזה והוסיף לבאר שאף בכגון דא התולש מהפרפיסא יהא חייב הטאת, אלא שבקינוח אין הכרח שיתלשו עשבים. הרי מפורש יוצא לנו שעציץ נקוב המונח ע"ג יתירות חשוב כמחובר לעניין תלישה, אף שאם היה מונח על הקרקע והניחו ע"ג יתירות חשוב ג"כ תולש. ומלבד שהסברא קשה וצריכה ביאור, שאיך יתכן תולש פעמיים באותו דבר, שאם מונח ע"ג יתירות הוא מצב של מחובר, מדוע יתחייב מי שהניחו שם. ומכוח סברא זו כתב זקני הגה"ק זצ"ל שבאמת התולש מעציץ נקוב המונח ע"ג יתירות פטור לדעת הרמב"ם, הנה גם, לכאורה, נפל הסברו של זקני הגה"ק זצ"ל בבירא, שא"א לומר שדעת הרמב"ם, כשיטתו, שר"י בא לפרש ועציץ נקוב המונח ע"ג יתירות חייב כתולש, כשיטת המשניות ולא כשיטת הברייתות, שהרי מדברי רבינו אברהם בן הרמב"ם מפורש שגם שיטתו שעציץ נקוב המונח ע"ג יתירות הוי כמחובר, וקשים פסקיו האחרים של הרמב"ם :

א. אמאי השמיט הברייתא שכותבין פרוזבול אעציץ נקוב.

ב. אמאי דחק לפרש גבי כישות שלא כתוספתא והעמיד המשנה בעציץ נקוב.

קוּבֵץ שִׁפְתֵי כְהֵן

וליישב זה נראה להקדים קושיא נוספת. דהנה התוספות (גיטין דף ז' ע"ב ד"ה עציץ נקוב) הביאו שיטת רש"י שעץ בעי נקיבה ולא חרם. וראייתו מדאיתא במנחות כאן בשל עץ כאן בשל חרם. ושיטת ר"ת שכתב להיפוך מכוח האי גמרא. וקשה שהרמב"ם השמיט כל עצמו של חילוק זה שהוזכר בגמרא, ולא חילק בשום מקום בין עציץ של חרם לעציץ של עץ, ולא כתב שהאחד מתלחלח ויונק יותר טוב מחברו. ונראה לומר שהרמב"ם חלוק על הראשונים שתלו עניין עציץ נקוב ושאינו נקוב ביניקה, וכתבו שאם העציץ יונק חשוב כמחובר ואם אינו יונק הוי כתלוש, ומטעם זה כתבו שעציץ נקוב המונח ע"ג יתידות, השאלה אם הוא כתלוש או כמחובר, תלויה אם יניקתו באופן זה מאויר חשיב יניקה אם לאו. והרמב"ם סובר שאין הדבר תלוי ביניקה כלל, ולא אכפת לי אם הכלי מתלחלח מן הקרקע אם לא, אלא השאלה תלויה בדבר אחר לגמרי. וז"ל בהלכות שבת שם :

"אבל התולש מעציץ שאינו נקוב פטור מפני שאין זה מקום גידולו. ועציץ נקוב בכדי שורש קטן הרי הוא כארץ והתולש ממנו חייב".

ונראה ששיטתו שעציץ שאינו נקוב, אין הזרעים בו נחשבין כגדלין ממנו כלל, אלא הרי הם כמונחים בקופסא, אף שהשתרשו בו, כיון שהמושג גידול לגבי זרעים סותר למושג כלי. שלא יתכן שזרעים יהיה מקום גידולן כלי. ולכן אף שלמעשה גדלים הזרעים ממנו אין זה חשוב מקום גידולם, להלכה, אלא כקופסא בעלמא ולכן התולש משם פטור. אבל עציץ נקוב, הרי בטל ממנו שם כלי לגבי עניין זרעים בנקיבתו ושוב אינו כלי, אלא גוש עפר, וגוש עפר יכול להיות מקום גידולם של זרעים בין אם הוא מונח בקרקע בין אם אינו מונח בקרקע אלא באויר.

נמצאנו למדים שאין מעלתו של עציץ נקוב, לשיטת הרמב"ם, מה שהוא יונק דרך הנקב, אלא מה שבטל ממנו שם כלי, ושייך ליתן שם גידולים לזרעים שבתוכו. ומה שמונח בקרקע עולם, אף שאינו יונק מן הקרקע כלל, חשוב כגדל מקרקע עולם. ממש כשם שרגב עפר המונח בקרקע עולם חשוב כקרקע עולם אף שסביבותיו סלע שאינו יכול לינוק ממנה, שכן טבע של כל קרקע עולם. ולכן עציץ נקוב המונח בקרקע עולם חשיב כגדל שם לעניין שבת ולעניין חו"מ אף שאינו יונק, שהיניקה באמת לא מעלה ולא מורידה, אלא עצם ההנחה בקרקע עולם, כמ"ש. ולכן אפשר לקיים את שני פסקי הרמב"ם בשבת. ראשית שעציץ נקוב המונח בקרקע והגביהו חייב משום תולש מאחר וניתקו ממקום גידולו שהוא קרקע עולם אף שאינו יונק משם, ולא תליא ביניקה כמ"ש. והשני, שעציץ נקוב שהיה מונח ע"ע יתידות, הנה מקום הגידולים הוא כעת העציץ ולא קרקע עולם, אלא שיש להם מקום גידול גם עכשיו ולא חשיבי כמנחי בקופסא, כיון שנקב העציץ ביטלו מתורת כלי ולכן העציץ חשוב מקום גידולם של הזרעים והתולשם משם חייב משום קוצר. אבל עציץ שאינו נקוב בין אם מונח בקרקע עולם בין אם מונח ע"ג יתידות חשיב כלי, והזרעים מונחים בו כבקופסא ואין להם, להלכה, מקום גידול כלל. ובוזה יתיישבו כל פסקי הרמב"ם כפתור ופרח כפי שביאר זקני הגה"ק זצ"ל שהרמב"ם אזיל לשיטתו שר"י במשנה בא לפרש, ואף שהברייתות חולקות פסק כמתניתין.

דהנה לעניין תו"מ הקובע הוא מה שגדלו הפירות מקרקע ארץ ישראל ממש. ולכן אם נאמר ששיטת חכמים שעציץ נקוב המונח ע"ג יתידות חייב בתו"מ, קשה, הרי אינו מונח ממש בקרקע. וע"כ לומר שעציץ נקוב המונח ע"ג יתידות יונק מן הקרקע ומשום כך

קוּבֵץ שֵׁפֵתֵי כְהֵן

חשובים הפירות כגדלים מעפר ארץ ישראל. ולכן לפי שיטת הברייתות שר"י בא לחלוק, להלכה שהיא כחכמים, תלוי הכל ביניקה, ואנו אומרים שעציץ נקוב המונח ע"ג יתדות אמנם יונק מן הקרקע, וזוהי מעלתו של עציץ נקוב. אבל אם נפרש כשיטת הרמב"ם, שאימתי דר"י לפרש, ולכ"ע עציץ נקוב המונח ע"ג יתדות אינו חייב בתו"מ הנה אין תלוי הדבר ביניקה, ואפשר לומר שבאמת עציץ נקוב אינו יונק, רק שאם הוא מונח בקרקע חשיב כחלק מן הקרקע וחייב בתו"מ, מכיוון שאינו כלי. ועם כל זה, כשהוא מונח ע"ג יתדות עדיין חשיב שיש לפירות מקום גידול לעניין שבת אף שמקום גידול זה אינו קרקע עולם, שדיני שבת אינם תלויים בקרקע עולם רק במקום גידול.

ובזה יושב מה שהקשה זקני הגה"ק וצ"ל מסוגיא דשבת (דף צ"ה ע"א), דאדרבא משם מקור דברי הרמב"ם שעציץ נקוב מעלתו מכיון שגבי זרעים אינו חשוב ככלי, שכן ניקב כדי שורש קטן חשיב שם ממדרגות ביטול כלי חרס לגבי זרעים, ממש כשם שניקב כמוציא רימונים בטל מכלי חרס לתורת טומאה. ולכן עציץ שניקב כדי שורש קטן אף שנקבו בצידו, מ"מ בטל מתורת כלי לעניין זרעים ואם הוא מונח בקרקע יתכן שחשובים הזרעים כמונחים בקרקע עולם ומכל מקום ודאי שלעניין שבת חשובים הזרעים שיש להם מקום גידול כיון ששוב אינם כמונחים בקופסא ולכן התולש מהם כשבת חייב הטאת. ולכן לא חילק הרמב"ם בשום מקום בין עציץ של עץ לעציץ של חרס, שזהו חילוק רק לשיטת הברייתות שהכל תלוי ביניקה, אבל אם אין הדבר תלוי ביניקה רק בתורת כלי אין נפק"מ בין כלי עץ לכלי חרס. וכל החילוק שיש בין כלי לכלי הוא כמ"ש הרמב"ם (פרק ב' מהלכות טומאת אוכלין הלכה י"א) וז"ל :

"כלי גללים וכלי אדמה שהשרשים יכלים לבקוע בהן ולצאת אינן מכשירים את הזרעים ואע"פ שאינן נקובין הרי הן כנקובין".

הנה לא חילק מטעם יניקה, אלא שלגבי זרעים אין כלי גללים וכלי אדמה חשובים כלים כלל כיון שיכולים לינקוב, ואינם צריכים נקיבה בפועל, ואין הזרעים הגדלים בהם חשובים כמונחים בקופסא.

וכך למד הרמב"ם את המשנה העוקצין שהבאנו. שבאמת עציץ נקוב הוא מקום גידול לזרעים שבתוכו ואינם חשובים כמונחים בקופסא. ונחלקו התנאים אם מה שיצא מחוץ לעציץ, האם גם כן נחשב שגדל מהעציץ או שחשוב כמנותק מהעציץ וממילא אין לו מקום גידול והוא מקבל טומאה. ומה שרואה כעת פני הקרקע אין לא כל חשיבות, כיון שכפי שאמרנו יניקה מן הקרקע אינה מעלה ומורידה להלכה לפי שיטת המשניות. ורק התוספתא לשיטת הברייתות פירשה שאיירי בעציץ שאינו נקוב וטעם טהרת מה שיצא הוא מטעם שכעת יונק מן הקרקע, ואינו כן להלכה כמ"ש. וכן לומד הרמב"ם לשיטת המשניות שאין דין מחובר תלוי ביניקה כלל אלא במה שמונח בקרקע, שלענין פרוזבול העיקר הוא קרקע עולם ולא מקום גידול של זרעים. שכותבין פרוזבול דווקא על קרקע עולם ומה שמחובר לה, ולא על מה שהוא מקום גידול של זרעים. וזו סברא ברורה ופשוטה, ולכן עציץ נקוב שמונח ע"ג יתדות, אף שהוא מקום גידול לזרעים מ"מ אינו מונח בקרקע ולכן אין כותבים עליו פרוזבול. משא"כ לשיטת הברייתות שכל מה שיונק מן הקרקע חשוב מחובר לה ולכן עציץ כזה היונק מן הקרקע כותבין עליו פרוזבול.

קוֹבֵץ שִׁפְתֵי כֹהֵן

וכל זה לגבי תו"מ ופרוזבול שרק מה שמונח בקרקע חשוב כקרקע, אבל יתכן שגבי ערלה כל מה שגדל בא"י אם יש לו מקום גידול חייב בערלה, ולגבי שרשי עצים ספינה אינה חשובה ככלי כמו שראינו גבי כלי גללים וכלי אדמה. ועיין בהשנות בראב"ד בהלכות מומאת אוכלין שם.

ויתכן גם לפרש בזה את דברי הרמב"ם (פרק א' מהלכות תרומות הלכה כ"ה):

"עציץ נקוב שהיה בו זרע שלא השריש והיה עיקרו בארץ ונפו בחו"ל הולכין אחר הנוף".

שלכאורה קשה אמאי לא הולכין אחר העיקר, שהרי לפי מה שבארנו אין נפ"מ ביניקה רק במה שמונח בקרקע א"י.

ויתכן לומר בהסבר דברי הרמב"ם, שמעלת השורש על הנוף היא במה שהשורש יונק ומקיים את הנוף. אבל בזרע שלא השריש אין שום מעלה לשורש, ואדרבא הנוף עיקר ששם הפירות ורוכ הגידול, ומה שאמרת שהעיקר מונח בא"י, אדרבא, הנוף מונח בחו"ל, וכל זמן שלא השריש העיקר, אפילו בתוך עציצו, הרי מה שהוא מונח בא"י אין הנחתו שם עיקר, אלא רק מקרה בעלמא, ואין לאילן כולו קשר עם א"י, ולכן דינו כגדל בחו"ל ופטור מתו"מ.

ובזה נתבארו פסקי הרמב"ם בעציץ היטב כשיטת זקני הגה"ק זצ"ל, אם כי להלכה ביאר רבינו אברהם בנו של הרמב"ם שהתולש בשבת בעציץ נקוב המונח ע"ג יתידות חייב.